

ЗАСАДИ ТРАНСКРИБУВАННЯ КИТАЙСЬКОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Кірносова Н. А.

У зв'язку з тим, що потік інформації про Китай в Україні постійно збільшується, кількість лексичних одиниць, які необхідно транскрибувати, також зростає. Насамперед, це стосується географічних назв, власних імен, реалій.

Однак дотепер в Україні не було видано жодного керівництва щодо транскрибування китайських слів, ані відповідних словників, тому в різних друкованих виданнях спостерігається різнопис китайських імен та назв, що створює незручності й плутанину. Тож визначення засад транскрибування китайської лексики українською мовою й уніфікація транскрипції саме на часі.

Розпочати укладання такої транскрипції варто з узагальнення наявного досвіду транскрибування з китайської мови на українську. При всьому розмаїтті способів написання китайських слів в українських текстах, виявляється лише два принципи, якими могли керуватися їхні автори (чи консультанти авторів, які не володіють китайською). По-перше, багато сучасних українських китаєзнавців вважають, що китайську лексику слід транскрибувати за принципом “як чуємо, так і пишемо”. Проте практика його застосування свідчить, що носії української мови чують китайські звуки (особливо специфічні, відсутні в українській) по-різному. Крім того, цей принцип ніяк не регламентує написання багатоскладових слів – окремо, разом або через дефіс. Звідси й виникає різнопис. По-друге, є частина китаєзнавців, які під час транскрибування китайської лексики спираються на систему транскрипції російських сходознавців, однак і цей принцип не додає порядку власне українській транскрипції: по-перше, правила, прийняті для запису китайської лексики російською мовою, за винятком окремо розроблених для географічних назв, так і не отримали статусу нормативної інструкції в самій Росії, а були видані лише як рекомендації [3, с. 9–10], тож деякі суперечливі питання цієї транскрипції так і залишилися нерозв'язаними; по-друге, як абетка, так і вимова української та російської мов мають відмінності, тож механічне перенесення інструкцій російських сходознавців в українську мову не завжди прийнятне.

Отже, принципи, якими користувалися сходознавці до сих пір, транскрибуючи китайську лексику українською мовою, мають певні недоліки й не сприяють уніфікації транскрипції.

З іншого боку, для розробки власної транскрипції в українській мові варто також розглянути досвід транскрибування китайських слів в інших європейських мовах, де китаєзнавство має давні традиції. Виявляється, що проблема уніфікації транскрипцій довгий час існувала як у мовах з латинською графікою, так і в мовах, що користувалися кириличним письмом. При цьому вважалося, що кирилиця має ширший арсенал засобів для більш адекватного відтворення китайської вимови [4, с. 236]. Однак, після прийняття в 1958 р. в Китаї *китайського фонетичного алфавіту на латинській основі* (КФА) – *pinyin*, ситуація змінилася. Завдяки КФА виникла можливість кардинального вирішення проблеми уніфікації транскрипції для мов, які користуються латиницею. Посприяв цьому й уряд Китаю: з 1979 р. рішенням Держради КНР *pinyin* було затверджено для латинізованої передачі китайських власних імен та географічних назв у всіх публікаціях та документах, що видаються в Китаї англійською, французькою, німецькою, іспанською, есперанто та ін. мовами. Але навіть ще раніше, у серпні 1977 р., рішенням III конференції ООН щодо стандартизації географічних назв КФА було прийнято як міжнародну систему для латинізованої передачі китайських власних імен та географічних назв. За таких умов здійснювати уніфікацію власних транскрипцій мовам з кириличним письмом доводиться з оглядом на КФА, який дедалі більше поширюється у світі.

Тож для транскрибування китайської лексики українською мовою доцільно спиратися на вже розроблені транскрипції – російську й міжнародну, адаптуючи їх до української мови.

Для того, щоб правила транскрибування стали загальноприйнятими, а транскрипція набула статусу нормативної, вона, насамперед, повинна утворюватися на наукових засадах [3, с. 7]:

- 1) максимально точно відображати літературну норму китайської вимови засобами української графіки;
- 2) не суперечити нормам української орфографії та орфоепії.

Крім цих засад, загальних для будь-якої транскрипції, слід врахувати ще й ті, які безпосередньо пов'язані зі специфікою китайської мови:

- 3) транскрибувати китайські слова з КФА поскладово, а не побуквено;
- 4) враховувати орфографію КФА, щоб уніфіковано транскрибувати з європейських видань.

Зазначені 4 засади є вихідними для утворення системи транскрипції китайських слів українською мовою, з них п. 3 слід додатково роз'яснити. Як відомо, мінімальною фонетичною одиницею китайської мови вважається тонований склад, а не звук (фонема) [1, с. 63], і таких складів у китайській мові обмежена кількість. Оскільки ж відтворення тонів непередбачене нормами української орфоєпії, кількість складів, що мають бути транскрибовані, зменшується вчетверо; з урахуванням рідкоживаних, їх налічується 420. Це дає змогу скласти таблицю китайських складів та їх відповідників в українській графіці, і, таким чином, уніфікувати транскрипцію, принаймні, китайських складів.

При укладанні такої таблиці доцільно спиратися, насамперед, на досвід традиційної російської транскрипції (ТРТ), розробленої ще 1867 р. академіком В. П. Васильєвим, однак врахувати всі ті зміни, які були внесені до неї з тих часів, зокрема й під впливом КФА, та переглянути ті положення, де одна й та сама буква кирилиці позначає різні звуки в російській та українській мовах (наприклад, *z*, *u* тощо). Китайські склади в таблиці мають бути представлені в написанні КФА.

З урахуванням досвіду російських та китайських фонетистів, робота з укладання таблиці української транскрипції китайських складів не видається складною, її результати ми пропонуємо наприкінці цієї статті. Однак деякі способи транскрибування в ній доцільно розглянути докладніше. Насамперед, це стосується відтворення відсутніх в українській мові звуків та фонетичних опозицій.

Проблему для відтворення українською мовою становлять 3 китайські голосні (*e*, *ü*, *er*) та приголосні-афrikати¹ (*zh*, *z*). Зазначені голосні в українській мові відсутні, однак у ТРТ було розроблено способи їх транскрибування, які не суперечать і нормам української орфографії та орфоєпії. Тож, голосний *e*, середній між українськими *e* та *и*, було визнано таким, що тяжіє більше до *e*, тому його транскрибуємо через українське *e*; голосний *er*, який є ретрофлексним, записують кирилицею як *ер* –

це його найближче відтворення засобами української графіки; звук **й**, середній між українськими **ю** та **і**, в ТРТ транскрибують як **юй**, що не тільки максимально зберігає специфіку звука, а й дає змогу розрізнити його в транскрипції з трифтонгом **iou**, який транскрибується як **ю**. Що ж стосується зазначених приголосних-африкат, то в українській мові якраз є близькі за звучанням африкати **дж** і **дз**, однак використання їх у транскрипції створює неочікувану проблему: справа в тому, що китайські приголосні **zh**, **z** як дзвінки, складають опозицію глухим приголосним **ch**, **c**, які в українській транскрипції передаємо через **ч** та **ц**. Отже, при відтворенні дзвінких **zh**, **z** через **дж** та **дз**, їх опозиційність до глухих у системі транскрипції буде знівельовано. Тому зазначені приголосні доцільно транскрибувати через **цз** та **чж**, де **з** та **ж** вказують на дзвінкий характер африкат **ц** і **ч**. Хоча таке написання виглядає незвичним для української мови, норм української орфографії та орфоепії воно не порушує², натомість відтворює системність китайських приголосних через опозицію дзвінкості-глухості і наближає кириличну транскрипцію до міжнародної (КФА). З точки зору акустики та артикуляції, буквосполучення **дз** і **цз** (**дж** і **чж**), якими записаний складний звук, є ідентичними. У зв'язку з тим, що в російському сходознавстві **zh** і **z** спочатку також транскрибували через **дж** та **дз** (хоча в російській мові немає відповідних звуків), можна зробити висновок, що в акустичних уявленнях слов'ян прийнято асоціювати приголосні насамперед з проривом перешкоди, тому, очевидно, в кирилиці немає окремих букв для позначення дзвінких африкат – їх співвідносять з іншими звуками за першим компонентом (утворення перешкоди), про що свідчить літера **д** на початку українських дзвінких африкат.

Проблема збереження в українській транскрипції фонетичних опозицій ще гостріше постає там, де вони виконують смислорозрізнявальну функцію, – це відтворення передньо- і задньоязикових носових голосних та аспірованих і неаспірованих приголосних. Як відомо, в українській і російській мовах повністю відсутні носові голосні, тому для відтворення зазначеної опозиції в ТРТ було використано приголосний **н**, який є носовим, при цьому до передньоязикових носових голосних додається **нь**, а до задньоязикових – **н**. Цей спосіб доцільно перенести й в українську транскрипцію, хоча лише як спосіб транскрибування, а не навчання

китайській фонетиці, оскільки він досить умовно відображає на-залізацію голосного. Так само, в українській і російській мовах відсутня аспірація, тому в ТРТ її замінили опозицією дзвінкість – глухість, що доцільно перенести й в українську транскрипцію: аспіровані приголосні варто відтворювати через українські глухі, а неаспіровані – через дзвінки.

Вище було розглянуто окремі складнощі транскрибування китайських слів українською мовою, для подолання яких достатньо було скористатися досвідом російської транскрипції ТРТ. Тепер зазначимо випадки, коли до ТРТ варто внести зміни з огляду на різницю українського та російського алфавітів. По-перше, китайський приголосний **g** слід транскрибувати через **г**, а не **г**, адже **г** в українській мові позначає фарингальний звук, який далекий від нормативної вимови проривного **g** в китайській мові, тож використання **г** в українській транскрипції є порушенням однієї з основоположних засад транскрипції – відтворювати максимально точно нормативну вимову в китайській мові. По-друге, звук **yi** варто транскрибувати через українське **ї**, а не **і**, як це прийнято в ТРТ, адже без приголосного на початку складу цей звук йотується (що й відображено в КФА додаванням приголосного **y**), тож українське **ї** ближче до нього за звучанням, а в російській мові відповідні буква й звук відсутні. Проте **-i** після приголосного слід транскрибувати українським **і**, адже в такому випадку йотованість відсутня. По-третє, слід увести апостроф у написання тих складів, де приголосна в китайській мові не пом'якшується перед **і** (наприклад, **д'я**, **б'є**, **м'є** тощо).

У зв'язку з поставленим завданням – укладанням таблиці транскрипції китайських складів українською мовою – слід також сказати про орфоепічну проблему співзвучності деяких складів із нецензурною лексикою в українській мові. Йдеться, насамперед, про склад **hui**. Як відомо, цей склад містить у собі трифтонг **uei**, який в КФА записується як **ui** після приголосного, оскільки з точки зору акустики час тривання голосної **e** у такому разі суттєво скорочується. Проте під час транскрипції складу **hui** з КФА в ТРТ (і так само в українську транскрипцію), можуть виникати небажані асоціації, тож у цьому випадку трифтонг запропоновано записувати повністю, тобто **hui** транскрибувати як **хуей**.

Таким чином, урахувавши зазначені зауваження, можна вирішити проблему транскрибування китайських складів як міні-

мальних одиниць звукового потоку китайської мови. Але поєднання цих складів у слова в українській транскрипції становить не менше проблем, переважно орфографічного характеру.

Перша складність – це написання китайських слів окремо, разом або через дефіс. Найбільш актуальною ця проблема є для транскрибування власних імен та назв. Ця складність зумовлюється загальною проблемою встановлення меж слова в китайській мові, яка обговорювалася лінгвістами протягом ХХ ст., але так і не була остаточно розв’язана. Після прийняття КФА стандартним було визнано написання китайських слів разом, у зв’язку з чим виникла потреба переглянути норми ТРТ, оскільки в цій транскрипції раніше практикувалося написання власних імен через дефіс³. Тож тепер міжнародною нормою вважається написання прізвища й імені окремо одне від одного, але ті імена і прізвища, які складаються з двох ієрогліфів (складів), пишуться разом. Саме такої норми дотримуються українські дипломати на практиці, під час видачі віз громадянам Китаю, що вказує на необхідність адаптації зазначеної міжнародної норми до кириличного письма. Так, без додаткових засобів іноді важко зберегти оригінальний складоподіл китайського слова, оскільки в українській мові можливості сполучення голосних і приголосних в одному складі обмежені не так жорстко, як у китайській. Наприклад, якщо китайське ім’я *Mingye* транскрибувати як **Міне**, український читач, найпевніше, озвучить його у спотвореному вигляді. То ж у цьому випадку вважаємо за доцільне розглянути можливість застосування апострофа як складорозділювального засобу, аби, за потреби, уточнювати межі складів багатоскладового імені або прізвища. Тоді вищезазначене ім’я транскрибуватиметься як **Мін’є**, і буде озвучуватися ближче до китайської вимови, а його оригінальний складоподіл буде збережений.

Друга складність – це необхідність відмінювати транскрибовану китайську лексику за нормами української мови, що більше зумовлено впливом авторитету російської транскрипції, аніж лінгвістичними причинами. Як відомо, за нормами російської транскрипції, у випадку, коли в тексті зустрічається китайське чоловіче прізвище + ім’я, відмінюється тільки ім’я, проте у тому випадку, якщо в тексті зустрічається тільки прізвище, воно відмінюється також. Ця традиція існує від тих часів, коли китайське

власне ім'я сприймалося як одне слово разом із прізвищем (у давньому Китаї імена часто підбиралися саме за таким принципом), при цьому функціональна різниця між ім'ям та прізвищем, звичайно ж, зберігалася. За сучасними нормами, прийнятими в КФА, ім'я та прізвище пишуться окремо, а в практиці мовлення прізвище часто функціонує окремо від імені. Це свідчить про те, що достатніх лінгвістичних і логічних підстав, аби відмінювати імена, але не відмінювати прізвища, як це прийнято в російській традиції, не існує. Більше того, така практика суперечить нормам граматики української мови. Уведені в український контекст китайські імена та прізвища варто відмінювати за нормами української мови – тоді жіночі прізвища залишатимуться без змін, а чоловічі – будуть відмінюватися. Така практика допомагатиме українському читачеві розрізняти китайські жіночі й чоловічі власні імена в тексті.

Таким чином, винайти зручну і послідовну систему транскрипції китайської лексики засобами української графіки можна, по-перше, спираючись на наявний світовий досвід у цій площині, по-друге – дотримуючись загальних засад транскрибування, окреслених на початку статті. Утворення такої системи транскрибування, здатної відтворювати різні пласти китайської лексики, потребує часу і залучення широкого кола фахівців, є завданням, надзвичайно актуальним для українського китаєзнавства, тож, сподіваюся, приверне увагу філологів-китаїстів.

Транскрипція китайських складів українською мовою

№	КФА	українська транскрипція
А		
1	a	а
2	ai	ай
3	an	ань
4	ang	ан
5	ao	ао
В		
6	ba	ба
7	bai	бай

8	ban	бань
9	bang	бан
10	bao	бао
11	bei	бей
12	ben	бень
13	beng	бен
14	bi	бі
15	bian	бянь
16	biao	бяо
17	bie	б'е
18	bin	бинь
19	bing	бин
20	bo	бо
21	bu	бу
С		
22	ca	ца
23	cai	цай
24	can	цань
25	cang	цан
26	cao	цао
27	ce	це
28	cei	цей
29	cen	цень
30	ceng	цен
31	cha	ча
32	chai	чай
33	chan	чань
34	chang	чан
35	chao	чао
36	che	че
37	chen	чень
38	cheng	чен
39	chi	чи
40	chong	чун
41	chou	чоу

42	chu	чу
43	chua	чуа
44	chuai	чуай
45	chuan	чуань
46	chuang	чуан
47	chui	чуй
48	chun	чунь
49	chuo	чо
50	ci	ци
51	cong	цун
52	cou	цоу
53	cu	цу
54	cuan	цуань
55	cui	цуй
56	cun	цунь
57	cuo	цо
D		
58	da	да
59	dai	дай
60	dan	дань
61	dang	дан
62	dao	дао
63	de	де
64	dei	дей
65	den	день
66	deng	ден
67	di	ді
68	dia	д'я
69	dian	дянь
70	diao	дяо
71	die	д'є
72	ding	дін
73	diu	д'ю
74	dong	дун
75	dou	доу

76	du	ду
77	duan	дуань
78	dui	дуй
79	dun	дунь
80	duo	до
E		
81	e	е
82	ê	е
83	ei	ей
84	en	ень
85	eng	ен
86	er/r	ер/р
F		
87	fa	фа
88	fan	фань
89	fang	фан
90	fei	фей
91	fen	фень
92	feng	фен
93	fiao	фяо
94	fo	фо
95	fou	фоу
96	fu	фу
G		
97	ga	га
98	gai	гай
99	gan	гань
100	gang	ган
101	gao	гао
102	ge	ге
103	gei	гей
104	gen	гень
105	geng	ген
106	gong	гун
107	gou	гоу

108	gu	гу
109	gua	гуа
110	guai	гуай
111	guan	гуань
112	guang	гуан
113	gui	гуй
114	gun	гунь
115	guo	гуо
H		
116	ha	ха
117	hai	хай
118	han	хань
119	hang	хан
120	hao	хао
121	he	хе
122	hei	хей
123	hen	хень
124	heng	хен
125	hm	гм
126	hng	х
127	hong	хун
128	hou	хоу
129	hu	ху
130	hua	хуа
131	huai	хуай
132	huan	хуань
133	huang	хуан
134	hui	хуей
135	hun	хунь
136	huo	хо
J		
137	ji	цзи
138	jia	цзя
139	jian	цзянь
140	jiang	цзян

141	jiao	цзяо
142	jie	цзе
143	jin	цзинь
144	jing	цин
145	jiong	цзюн
146	jiu	цзю
147	ju	цзюй
148	juan	цзюань
149	jue	цзюе
150	jun	цзюнь
К		
151	ka	ка
152	kai	кай
153	kan	кань
154	kang	кан
155	kao	као
156	ke	ке
157	kei	кей
158	ken	кень
159	keng	кен
160	kong	кун
161	kou	коу
162	ku	ку
163	kua	куа
164	kuai	куай
165	kuan	куань
166	kuang	куан
167	kui	куй
168	kun	кунь
169	kuo	ко
L		
170	la	ла
171	lai	лай
172	lan	лань
173	lang	лан

174	lao	лао
175	le	ле
176	lei	лей
177	leng	лен
178	li	лі
179	lia	ля
180	lian	лянь
181	liang	лян
182	liao	ляо
183	lie	ле
184	lin	лїнь
185	ling	лїн
186	liu	лю
187	lo	ло
188	long	лун
189	lou	лоу
190	lu	лу
191	lū	люй
192	luan	луань
193	lüe	люе
194	lun	лунь
195	luo	ло
М		
196	m	м
197	ma	ма
198	mai	май
199	man	мань
200	mang	ман
201	mao	мао
202	me	ме
203	mei	мей
204	men	мень
205	meng	мен
206	mī	мі
207	mian	мянь

208	miao	мяо
209	mie	м'є
210	min	мінь
211	ming	мін
212	miu	м'ю
213	mo	мо
214	mou	моу
215	mu	му
N		
216	n	н
217	na	на
218	nai	най
219	nan	нань
220	nang	нан
221	nao	нао
222	ne	не
223	nei	ней
224	nen	нень
225	neng	нен
226	ng	н
227	ni	ні
228	nian	нянь
229	niang	нян
230	niao	няо
231	nie	н'є
232	nin	нінь
233	ning	нін
234	niu	н'ю
235	nong	нун
236	nou	ноу
237	nu	ну
238	nü	ньюй
239	nuan	нуань
240	nüe	нюе
241	nun	нунь

242	nuo	но
O		
243	o	о
244	ou	оу
P		
245	pa	па
246	pai	пай
247	pan	пань
248	pang	пан
249	pao	пао
250	pei	пей
251	pen	пень
252	peng	пен
253	pi	пі
254	pian	пянь
255	piao	пяо
256	pie	п'є
257	pin	пінь
258	ping	пін
259	po	по
260	pou	поу
261	pu	пу
Q		
262	qi	ці
263	qia	ця
264	qian	цянь
265	qiang	цян
266	qiao	цяо
267	qie	це
268	qin	цінь
269	qing	цін
270	qiong	цюн
271	qiu	цю
272	qu	цюй
273	quan	цюань

274	que	цюе
275	qun	цюнь
R		
276	ran	жань
277	rang	жан
278	rao	жао
279	re	же
280	ren	жень
281	reng	жен
282	ri	жи
283	rong	жун
284	rou	жоу
285	ru	жу
286	gua	жуа
287	guan	жуань
288	rui	жуй
289	run	жунь
290	ruo	жо
S		
291	sa	са
292	sai	сай
293	san	сань
294	sang	сан
295	sao	сао
296	se	се
297	sen	сень
298	seng	сен
299	sha	ша
300	shai	шай
301	shan	шань
302	shang	шан
303	shao	шао
304	she	ше
305	shei	шей
306	shen	шень

307	sheng	шен
308	shi	ши
309	shou	шоу
310	shu	шу
311	shua	шуа
312	shuai	шуай
113	shuan	шуань
114	shuang	шуан
115	shui	шуй
116	shun	шунь
117	shuo	шо
118	si	си
119	song	сун
320	sou	соу
321	su	су
322	suan	суань
323	sui	суй
324	sun	сунь
325	suo	со
Т		
326	ta	та
327	tai	тай
328	tan	тань
329	tang	тан
330	tao	тао
331	te	те
332	tei	тей
333	teng	тен
334	ti	ті
335	tian	тянь
336	tiao	тяо
337	tie	те
338	ting	тін
339	tong	тун
340	tou	тоу

341	tu	ту
342	tuan	туань
343	tui	туй
344	tun	тунь
345	tuo	то
W		
346	wa	ва
347	wai	вай
348	wan	вань
349	wang	ван
350	wei	вей
351	wen	вень
352	weng	вен
353	wo	во
354	wu	у
X		
355	xi	сі
356	xia	ся
357	xian	сянь
358	xiang	сян
359	xiao	сяо
360	xie	се
361	xin	сінь
362	xing	сін
363	xiong	сюн
364	xiu	сю
365	xu	сюй
366	xuan	сюань
367	xue	сюе
368	xun	сюнь
Y		
369	ya	я
370	yan	янь
371	yang	ян
372	yao	яо

373	ye	є
374	yi	ї
375	yin	їнь
376	ying	їн
377	yo	йо
378	yong	юн
379	you	ю
380	yu	юй
381	yuan	юань
382	yue	юе
383	yun	юнь
Z		
384	za	ца
385	zai	цай
386	zan	цань
387	zang	цан
388	zao	цао
389	ze	це
390	zei	цей
391	zen	цень
392	zeng	цен
393	zha	ча
394	zhai	чай
395	zhan	чань
396	zhang	чан
397	zhao	чао
398	zhe	че
399	zhei	чей
400	zhen	чень
401	zheng	чен
402	zhi	чи
403	zhong	чжун
404	zhou	чжоу
405	zhu	чу
406	zhua	чужа

407	zhuai	чжуай
408	zhuang	чжуань
409	zhui	чжуй
410	zhun	чжунь
411	zhuo	чжо
412	zi	цзи
413	zong	цзун
414	zou	цзоу
415	zu	цзу
416	zuan	цзуань
417	zui	цзуй
418	zun	цзунь
419	zuo	цзо
420		

¹ Для вимови такої приголосної утворюється перешкода, але вона не проривається, а “протирається”, тобто в ній утворюється щілина, крізь яку виходить повітря. Тож афrikати ще називають зімкнено-щілинними приголосними.

² Можна навіть говорити про те, що українські афrikати *дж* та *дз* також, фактично, є “опонентами” глухих афrikат *ч* та *ц*, однак це не було відображено графічно.

³ Вважалося, що таке написання якнайкраще відображає специфіку китайського слова, компоненти якого зберігають відносну самостійність.

ЛІТЕРАТУРА

Алексахин А. Н. Теоретическая фонетика китайского языка. Москва, 2006.

Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. Москва, 1986.

Концевич Л. Р. Китайские имена собственные и термины в русском тексте. Москва, 2002.

Сердюченко Г. П. Русская транскрипция для языков зарубежного Востока. Москва, 1967.

Український правопис. Київ, 1993.